

PAULINA JANKOWSKA

SVRIGESKILDRINGAR I SAMTIDA SVENSKA ROMANER. DEBATTEN OM FENOMENEN OCH BEGREPPEN "INVANDRARLITTERATUR" OCH "INVANDRARFÖRFATTARE"

"Invandrarlitteratur", "invandrarförfattare" är ord som klibbar i min mun så fort jag uttalar dem. Det är väldigt svårt att prata om "invandrare" och "invandrarlitteratur". Det blir kusligt när man upprepar dem många gånger. En gång så går det att säga "invandrare" men om man säger det två gånger "invandrare", "invandrare" så blir det genast skrämmande och hotfullt. (Aleksander Motturis uttalande på ABFs seminarium i Göteborg, 23.01.2010)

DET DÖDFÖRKLARANDE PREFIXET

Under 2000-talets första åtta år publicerades ett antal skönlitterära böcker, såväl romaner som novell- och diktsamlingar skrivna av unga författare med utländsk bakgrund. Med utländsk bakgrund anses här personer som antingen själva är födda utomlands eller har minst en förälder som är det. Här räknas bland annat Marjaneh Bakhtiari, Marcus Birro, Zbigniew Kuklarz, Hassan Loo Sattarvandi och Andrzej Tichý, författare vilka denna artikel omfattar. Alla – förutom Zbigniew Kuklarz som är en litterär pseudonym och författarens verkliga namn förblir okänt – syns i Immigrant Institutets register. Registret innehåller skönlitterära författare som är födda utomlands oberoende av vilket språk de skriver på eller var de är publicerade. Författare födda i Sverige med åtminstone en av föräldrarna född utomlands har också tagits med. En annan term som ofta förekommer i detta sammanhang är benämningen "invandrarförfattare". Jag sätter citationstecken kring detta begrepp som bär med sig kategorisering och

dikotomisering, etnifiering och rasifiering. Denna form av skillnadstänkande medför dessutom begränsningar i den konstnärliga friheten. I varje form av namngivningsstruktur som ”invandrarlitteratur” och ”invandrarförfattare” egentligen är döljer sig strukturellt våld som litteraturen alltid måste motsätta sig. Tanken att den så kallade ”invandrarlitteraturen” skulle kunna bli en ny form av litteratur är estetiskt problematisk för det kan inte innebära någon radikal frigörelse. Frigörelsen i litteraturen uppnås genom formexperiment, eller letande efter andra röster och tilltal. Friheten sker på andra sätt än genom positionering som på förhand innebär att man tystar ner vissa frågor, erfarenheter, situationer eller möten som kan bli viktiga i skrivandet. Samtidigt som man utnämns till en genuin invandraröst och förortsrapportör berövas man sin komplexitet och självständighet. En författare som försvarar sig till att skriva som ”invandrarförfattare” har bakbundit sig själv.

Frågan är om de unga författarna ens tematiskt går att kategorisera på det sättet. Deras berättelser är ofta genomgående studier i passivitet och livstristess, ensamhet och utanförskap, litterära vittnesmål om ett mänskligt behov av kärlek, vänskap, trygghet och hopp. Dessutom strävar författarna efter att skapa en egen berättelse om Sverige. De gjuter fast sina romaner i vår samtid genom att referera till och inlemma en mängd svenska samhälls- och kulturföreteelser samt politiska diskurser. ”Invandrarlitteratur” brukar fokusera på den erfarenhet som själva bytet av land och språk innebär och de unga författarna sticker håll just på de förenklade föreställningar om och generaliserade gestaltningar av ”invandrare” och ”invandrarskap” (undantaget utgörs av pseudonymen Zbigniew Kuklarz *Hjälp jag heter Zbigniew* som kan läsas som ett försök att återge det smärtsamma vinglandet mellan båda identiteter). De har utmanat samtidens besatthet av etnicitet och kultur men det är paradoxalt just de kategorier som tillmäts en central betydelse för tolkningen och mottagandet av deras verk.

Litteraturvetaren Magnus Nilsson, nyligen aktuell med avhandlingen *Den föreställda mångkulturen. Klass och etnicitet i svensk samtidsprosa*, tolkar detta rejäla uppsving för etnicitet i den litterära debatten, och rent av ett begär efter ”invandrarlitteratur”, som en produkt av en framväxande ”föreställning om Sverige som ett mångkulturellt samhälle”. Uttrycket anspelar på myten om nationen som en ”föreställd gemenskap” med en homogen kultur. Nilssons huvudtes är att ”den föreställda mångkulturen” skymmer bilden av Sverige som ett klassamhälle. Han ser upphöjandet av etnicitet till en nyckelkategori för förståelsen av litterära texter av författare med ”icke-svensk etnicitet” som en produkt av något han kallar ”en

identitetspolitisk lässtrategi". Detta innebär att berättelserna ofta betraktas som manifestationer av en strävan efter erkännande av just dessa "exotiska" identiteter, eller med andra ord som "identitetspolitisk litteratur" (Nilsson, 2010, s. 26).

Den maktpolitiska diskurs som konstruerar "invandrarlitteratur" som ett uttryck för författarens etnicitet ifrågasätts av många litteraturvetare och skönlitterära författare. Litteraturvetaren Lars Wendelius, som 2003 gav ut en studie av en något äldre författargeneration, under titeln *Den dubbla identiteten, immigrant- och minoritetslitteratur på svenska 1970 – 2000*, säger att:

Ja, det är nog tveksamt om de här författarna skulle gå in under min definition. De yngre författarna skiljer sig, så vitt jag förstår, från dem jag har studerat bland annat så till vida att deras författarskap helt och hållet är formade i en svensk kontext. Jag har också intrycket att de inte alls har stött på samma sorts hinder när det har gällt att etablera sig som författare. Däremot kan de nya så kallade invandrarförfattarna skildra miljöer och erfarenheter som inte tidigare gestaltats litterärt, svenska miljöer och svenska erfarenheter, om man vill vara tydlig. Och det är något som de har gemensamt med andra litterära vågor. (SvD 23.11.2003)

Författaren Theodor Kallifatides, som är född i Grekland, har fått dras med epitetet ända sedan han debuterade 1970, och ogillar det starkt. I en intervju berättar han:

För den nya generationen författare är det ju ett begrepp som helt och hållet saknar grund. Och det gör det också i mitt fall. Jag skriver på svenska, jag har svenska kolleger, och jag konkurrerar med dem om de svenska läsarna. Väljer man som författare att skriva på svenska, då väljer man ju också den svenska kulturkretsen. (SvD 23.11.2003)

Allt fler historiker, filosofer och kulturvetare uppmärksammar att rasism, som förlorat sin rumsrenhet i nazismen, kamouflerar sig i olika nya exkluderande och kontrollerande tidsbegreppsstrukturer som etnisk och kulturell mångfald. Begreppsparet kultur/eticitet har, genom att släpa med sig ett slags semantiska rester från övergivna, förlegade vetenskapliga och politiska diskurser, blivit den gångbara motsvarigheten till begreppet ras.

I inledningen till essän *Makten över prefixen* (2005) berättar Astrid Trotzig om hur hon och poeten Johannes Anyuru upphörligt bjuds in till litterära sammankomster som har "det så kallade mångkulturella samhället som tema". Dessa inbjudningar har fått Trotzig att misstänka att hon och Anyuru efterfrågas i egenskap av företrädare för en annan, mer exotisk författaridentitet och ana de rasistiska strukturer som döljer sig bakom dem: "Det är den utländska bakgrunden som i mångas ögon ger våra böcker och

författarskap en extra dimension, som ger oss status av 'exotisk krydda' i den tämligen etniskt homogena kulturvärlden" (Trotzig, 2005, s. 106). Trotzig konstaterar att etnicitet har blivit ett "filter" genom vilket invandrarverk betraktas och bedöms (Trotzig, 2005, s. 126). Författaren uttrycker sin kritik av detta etniska filter genom att rannsaka dess mest typiska produkt: begreppet "invandrarförfattare". Inledningsvis drar hon en slutsats att det etniska filtret är särskiljande eftersom det endast urskiljer vissa av de författare, vars etniciteter kan betecknas som exotiska i förhållande till en svensk norm, som skulle kunna kallas som "invandrare". "Det gäller inte alla", hävdar hon, "Jan Guillou eller Sigrid Combüchen brukar sällan nämnas i sådana sammanhang". Däremot "personifierar" Theodor Kallifatides i det närmaste begreppet "invandrarförfattare": "Det är som vi fortfarande – trots att han debuterade 1970, har en omfattande svensk bokproduktion bakom sig, böcker som är skrivna på svenska, och han själv kallar sig svensk författare – fascinerar och förundras över att han *klarar av* att skriva på ett annat språk än sitt modersmål" (Trotzig, 2005, s. 107). Det är inte heller alla författare från min analys som fått bära epitetet "invandrarförfattare". Marcus Birro har aldrig inordnats under kategorin trots att hans namn är med i Immigrant Institutets register eftersom hans pappa är italienare.

Trotzig menar vidare att det etniska filtret är homogeniserande. Hon påpekar att Alejandro Leiva Wenger och Jonas Hassen Khemiri "fått representera 'förortsinvandraren' i svensk litteratur" och att deras verk sammanblandas i litteraturdebatten "som om de vore en kropp, ett fenomen, en sammanhållen gemenskap" (Trotzig, 2005, s. 109). Och dessa homogeniserande jämförelser vilar enligt Trotzig på fiktioner. Utifrån förväntningar om författarnas biografier antas de "ha mer gemensamt med varandra än med andra svenska författare i samma generation, fastän man ganska snabbt skulle kunna konstatera att deras faktiska biografi inte uppvisar några likheter" (Trotzig, 2005, s. 110).

Det sista problemet med det etniska filtret som Trotzig nämner är att det är rasifierande och i förlängningen rasistiskt eftersom det upphäver avståndet mellan biografi och verk och därmed gör "exotisk" etnisk identitet till ett centralt begrepp för tolkning av litteratur. Rasifiering betyder att man skapar eller konstruerar ras som social kategori genom att förmedla föreställningar om att människor kan delas upp efter biologiska och kulturella egenskaper. Dessa egenskaper kan sammanföras med egenskaper i utseende och beteende (Trotzig, 2005).

Samtidigt framgår det av Trotzigs tankegång att det egentligen inte är något etniskt "filter" som gör henne så upprörd utan ett filter som urskiljer

ras. Att Trotsig, trots att hon etniskt, det vill säga i kulturellt avseende är "svensk", hamnar tillsammans med författare med föregiven invandrarbakgrund som Khemiri och Anyuru i facket "invandrarförfattare" vittnar nämligen att det i själva verket är biologi, det vill säga ras som ligger till grund för kategoriseringen:

Jag är ju "bara" adopterad, inte "invandrare". Båda mina föräldrar är svenska, jag har ingen dubbel kulturell identitet, jag är uppväxt i en homogen, etniskt svensk medelklass- /villaförort. Jag har inget med den så kallade invandrargruppen att göra. Vi är visserligen svartskallar alla tre, men jag är väl ingen blatte? Det *syns* faktiskt, att jag inte platsar. (Trotsig, 2005, s. 106)

Ett liknande resonemang förs av författaren och filosofen Aleksander Motturi i essän *Etnotism. En essä om mångkultur, tystnad och begäret efter mening* (2007). I den postkoloniala samtiden, där begreppet ras visat sig vara obsolet och dåligt beryktat, uppfattas kultur som någonting statistiskt och oföränderligt som definierar individen, menar Motturi. Filosofen skriver att: "Kultur har i vår tid, sägs det allt oftare, den funktion som blodet i vid bemärkelse hade under rasteorins glansdagar" (Motturi, 2007, s. 23).

Motturi myntar begreppet etnotism för att försöka beskriva vår samtids dominerande tänkande om skillnader, i synnerhet "den *särskilda typ av skillnadstänkande* som oavbrutet gör sig påmind i samtida kulturproduktion" (Motturi, 2007 s. 23). Denna postrassistiska skillnadsideologi uppenbarar sig bland annat i "neoxotistisk representation av musik, litteratur, dans, teater, etc. – där kunskap om upphovsmannens etnicitet, eller etniska eller kulturella bakgrund, inte blott utgör en biografisk detalj utan också ett ofrånkomligt och främmandegörande mantra i varje estetisk analys och anmälning av verket" (Motturi, 2007, s. 24). Det mångkulturella etablissemanget varufierar urskillningslöst annanheten och skapar efterfrågan på allt det som de andra antas stå för, och därmed oskadliggör den mångfald av berättelser, det myller av röster vars riktningar vi inte i förväg kan utstaka. Resultatet blir en reduktiv, homogeniserande och exotiserande blid av de verk som skapas av kulturarbetare med icke-svensk etnicitet:

På samma sätt som den svarta människan i Frantz Fanons analys var reducerad till sin hudfärg, i ett vara för den andre, märks den konstnärligt verksamme Andre idag med prefix som isolerar och särskiljer honom från den hegemoniska kulturen. Häri upprättar man särskilda enkla där den Andres kulturuttryck utan vidare nyanseringar kan samlas i en trespaltstabel som mynnar ut i generaliserande beteckningar bestående av (i) etnofierade alteritetsprefix (världs-, afro-, invandrar-, etno-) som (ii) knyts till ordstammar som anger verksamhetsfältet (kultur, dans, litteratur, techno) för att sedan (iii) institutionaliseras i form av ett slags utdragna suffix (museum, festival, tidskrift, hemsidor, etc). (...)

Det finns ett samlingsbegrepp för alla dessa uttryck som motsvarar den föreställning som genomsyrar samtida kulturpolitik: mångkultur. (Motturi, 2007, s. 57–58)

OMKRAMADE AV KULTURSIDOR FORMKONSTNÄRER

Marjaneh Bakhtiari, Marcus Birro, Zbigniew Kuklarz, Hassan Loo Sattarvandi och Andrzej Tichý, vars författarskap och utvalda verk jag i denna artikel har valt att studera, är födda i Sverige eller har varit bosatta i landet i minst 20 år och är väl integrerade i det svenska samhället. Deras ursprungsländer är Iran, Italien, Tjeckien och Polen. De är engagerade i samhällsdebatten och har höga kulturella och litterära kompetenser ofta bekräftade av akademiska meriter. Författarna är väl synliga inom kultur- och medievärlden. Marjaneh Bakhtiari är frilansanställd på Sveriges Radio i Malmö och skriver krönikor till *Svenska Dagbladet*. Marcus Birro som författare använder olika litterära och mediala arenor och skapar poesi, romaner, stand-up, fotbollskrönikor, dramatik, blogg samt radiopratar i det folkära programmet ”Karlavagnen”. Hassan Loo Sattarvandi var nyligen en av manusförfattarna bakom succéfilmen *Snabba Cash*. Zbigniew Kuklarz jobbar som copywriter på en flådlig reklambyrå på Stureplan. Andrzej Tichýs namn dyker ofta upp på *Sydsvenskans* kultursidor.

Författarna skriver på svenska och har en stark ställning på den svenska litterära scenen. Deras debutverk, som publicerades på prestigefulla förlag som Bonnier (Kuklarz; Sattarvandi; Tichý) eller Ordfront (Bakhtiari), har fått stora utrymmen på kultursidorna samt väckte jublande entusiasm hos både litteraturkritiker och läsare. Tichý med sin debut *Sex liter luft* utnämndes enstämmigt till den svenska litteraturens nyskapande arvtagare, en författare som behövs för att hålla litteraturen vid liv. “Andrzej Tichý hade både budskap och begåvning” utropar Eva Johansson i en recension i *Svenska Dagbladet* (SvD 28.01.2005); “Boken är ett konstverk rakt igenom!” kan man läsa på *Bokhyllans* sida (*Bokhyllan* 03.2006). *Kristianstadsbladets* Henrik Karlsson skriver: “Det är nämligen inte ofta man möter en svensk debutant som skriver så kompromisslöst, stilsäkert och egensinnigt som Tichý” (*Kristianstadsbladets* 28.02.2005). Bakhtiaris roman *Kalla det vad fan du vill* har sålts i 120 000 exemplar och översatts till både norska och danska samt satts upp på Malmös dramatiska teater. 2007 belönades boken med en guldpoCKET för minst 50 000 sålda exemplar i pocketupplaga.

Litteraturkritiker tycker att dessa författare har breddat prosan och låter sig charmas av skickligt uppbyggda, fullgångna och säkra debutromaner där form och innehåll samverkar tätt. Författarna skriver i medvetandet att det är just det konstnärliga gestaltandet i språk och form som är en del av budskapet och skapar litteraturens särart.

Det som förenar dessa berättelser är att de inte liknar traditionellt episka romaner. De är språkdrivna skildringar av ett tillstånd snarare än ett sammanhållet och enhetligt händelseförlopp. Bakhtiaris romaner är komponerade som ett slags kollage av hopknutna, flyhänt berättade scener och situationer, som en sorts skönlitterär motsvarighet till tv-serier och sitcoms, i vilka läsaren får möta ett myller av karaktärer. Sattarvandi bemästrar till fullo berättartekniken medvetandeström. Hans roman *Still* är en kaskad av tankar, intryck, drömmar, fragmentariska återblickar och hallucinationer från berättarjagets inre värld. Romanernas skeende skildras ofta baklänges, med bruten kronologi. Gränserna mellan dåtid och nutid samt dröm och verklighet är glidande och osäkra. I Tichýs *Sex liter luft* kastas läsaren in i en pågående berättelse. Här utmålas också vad som hände två veckor innan och två veckor efter nollpunkten. Författarna utforskar språkliga tillstånd. Språket suggererar fram en känsla, frambesvärjer en autenticitet i en litterär värld som helt lever på atmosfär och lägger mindre vikt vid person- eller miljöskildringen. Personerna får sin karaktär främst genom vad de tänker och säger i dialogerna, men de får aldrig en riktig kropp eller psykologisk gestalt. Lyhördheten för talet och uttryck från verklighetens möten försäkrar böckernas skyhöga äkthetskänsla. I romanerna vimlar det av halvfonetiska, slang- och svordomskryddade dialoger som gör det möjligt för läsaren att leva sig in i hur karaktärerna talar – från grövsta landsortsskånska och polskbrytande svenska till jamaicansk-engelska och Hagalundsslang. Kritikerna tycks dock helt bortse ifrån att det sätt på vilket de författarna väljer att skriva är en litterär konstruktion, ett språkligt experiment, ett konstnärligt medel för berättandet och beskrivandet. Ändå karakteriseras deras litterära språk som ett – i betydelsen ett enda – existerande multietniskt ”invandrarspråk”. I alla romaner bultar samma känsla för språkets musikaliska och rytmiska potential. Mycket sjungande, nynnande och rappande genljuder i berättelserna. Replikerna mellan karaktärer sker rappt, texterna har en livlig dynamik och ett varmt temperament. Kuklarz blandar fyndiga språklekar, en stor portion av kokett humor med en nypa roande underhållning. Dessutom används stilfigurer som karikatyr, parodi, ironi och hyperbol flitigt för att förlöjliga verklighetens absurditet.

Kritikens hyllningar återspeglar sig också i de stora litterära utmärkelser författarna har tagit emot. Bakhtiari fick ABF:s litteraturstipendium 2009, Birro tilldelades Dan Andersson-priset 2007. Tichýs roman *Sex liter luft* vann *Borås Tidnings* debutpris 2006, som med sin prissumma, 100 000 kronor, är det i särklass största litteraturpris en svensk debutant kan få. Marie Lundström från Sveriges Radios kulturredaktion återger romanens särkraft med följande ord:

Romanen har något väldigt samtida och på samma gång väldigt klassiskt över sig. Han gestaltar bristen på närhet i vårt samhälle på ett nytt sätt, bortom klyschorna. Men det är inte bara innehållet som är starkt. Han arbetar också mycket medvetet med formen. Det finns en musikalisk struktur, där realistiska partier ställs mot abstrakta, nästan som körstycken där flera röster sjunger samtidigt. (*Sydsvenskan* 02.03.2006)

SVERIGESKILDRINGAR

Allt detta vittnar om att författarna tas på allvar av kulturkritikerna, inte bara för romanernas ofta höga litterära kvalitéer utan också för deras gehör för samtiden och skarpa och kritiska iakttagelseförmåga. Med sina tydliga, osminkade skildringar sitter de mitt i samhällsdebatten. De vänder och vrider bestämt på den officiella retoriken om det mångkulturella Sveriges välsignelser och punkterar myten om välfärdsstaten som garanterar alla medborgares välbefinnande. Efter analysen kan man fastställa att den Sverigebild som dyker upp i romanerna är bitter och mörk.

Böckernas handling utspelar sig i storstadsmiljö. Det är Stockholms, Malmös och i viss mån Göteborgs miljonprogramsområden som dominerar det litterära landskapet. Förorten – symbolen för det nya mångkulturella Sverige – skildras här som ett kreativt och materiellt vakuum. Det är en stenöken, en betongvärld som styrs av sin egen logik. Utrymmena är krampaktigt klaustrofobiska och ångestframkallande.

Man steg in i en alldeles egen värld där det mesta hade sin logik. Det var ett ställe där lamporna i flera delar av trappuppgången hade blinkat i över fyra månader. Det var ett ställe där dom två familjer som bodde högst upp stod varandra så nära att dom alltid hade öppna ytterdörrar för att skapa ett gemensamt hem med utrymmet mellan dörrarna och hissen som en förlängning av deras respektive lägenheter. (Bakhtiari, 2005, s. 89)

Förortslandskapet som figurerar i böckerna beskrivs som enformigt och tråkigt, monotont och menlöst med sina slitna betongplattor, enorma,

identiska höghus och trånga gårdar mellan dem: "Allt var så identiskt – så lika, ibland visste jag inte ens var jag var, var jag stod, vad jag såg, vem jag såg och allt omkring mig var byggt på samma sätt, med samma färger och vi som gick omkring i detta gick i samma takt, med samma blick" (Sattarvandi, 2008, s. 122). Allting bildar mönster och upprepningar – bostadsområdets perfekta symmetri, karaktärernas inrutade, instängda vardag.

Kvarterets miljö utstrålar smuts och slitage. Basketkorgarna ligger demolerade på asfalten, lyktstolparna är förstörda, de ogräsbevuxna lekplatserna har trasiga gungor, sandlådorna med fimpar nedtryckta i sanden är nedpissade av hundar, väggarna är nerbombade av klotter. De nedgångna, vanvårdade lägenheterna spökar med sin ruskigt omysiga, opersonliga inredning och fula utrustning. Husen byggs av billigaste material som är farligt och ohälsosamt för människor. Källarförråden fylls med högar av dammigt skräp, de rostiga balkongerna pryds av parabolantennor, soprummen är vandaliserade. Den omgivande naturen är genomtorr, nästan livlös. Förorten doftar en kvalmig och unken luft. Det ljud som hörs här utgörs av en vämjelig blandning av skrikande, kraxande, susande, gnisslande, sorlande och borrhande som aldrig upphör att reta öronen. Det yttre landskapet samspelar fullkomligt med och återger i varje detalj det ödelagda inre landskapet samt den brist på vilja, vitalitet och rörelse hos roman-gestalterna.

Böckerna exponerar förortens allenarådande ekonomiska orättvisor och kvardröjande klassmotsättningar vilka ofta osynliggörs av fokuset på etnicitet. De inre, undanröjda barriärerna mellan de som bor i ett miljonprogramsområde och de som bor i innerstaden lyfts upp. Här figurerar personer lägst ned på samhällsstegen – sjuka och trasiga, utbildade och bidragsberoende, handlingsförlamade och utan hopp om en förändring eller vettig framtid. I romanerna utmålas den verklighet som möter många unga förortsbor idag – ökande segregering, stigmatisering, bristande undervisning och arbetslöshet. Inlåsningseffekten är påtaglig. Karaktärerna gör aldrig något försök att fly härifrån. I sin höghusbur, utan att ens äga ett busskort, är de så avskärmade och avskurna – såväl geografiskt, socialt som känslomässigt – från resten av Sverige att själva tanken på att åka in till Stockholm och ta en fika är så orimlig att när förslaget kommer upp brister killarna i Sattarvandis roman *Still* ut i ett ohämmat gapskratt och börjar leka levande charader:

Åh, jag pallar inte att dra in till stan – det är bara stressigt där inne. Jag vet – men ändå – kanske att vi bara kan dra in och ta – typ en fika, eller nåt, sa Lundis och först började jag skratta och sen skrattade vi alla tre åt det – en fika, vi, vi, skulle vi ta en fika i stan,

Hahahahahahahahaha, och det bara fortsatte och Lundis låtsades som han drack en kopp kaffe och sa, *Är det inte vackert väder*. (Sattarvandi, 2008, s. 161)

Romanerna blottar hur de allsmäktiga medierna bidrar till att etnifiera och exotisera förorten samt upprätthålla myter och stereotyper kring begreppet "invandrare" (Bakhtiari; Sattarvandi). Strukturella samhällsproblem gestaltas som svårigheter och brister hos invandrare. Om någon kommer till tals i teve- eller radiosammanhang pådyvlas denne offerperspektiv vilket försäkrar publiksuccé. Återkommande ämnen i intervjuer är invandrarnas permanenta tillstånd av utanförskap och arbetslöshet samt frågan om den "kluvna och dubbla identiteten":

"Okej. Känner du dig svensk?" (...)

"Spelar de nån roll va jag känner maj som?"

"Men det är väl klart att det är viktigt hur du känner."

En klar och tydlig varningssignal. Stackars tjej. Utanförskapet hade ärrat henne. Hon har tappat förtroendet för samhället.

"De känns inte som de spelar nån roll. Om du hade sett maj som svensk hade du aldrig gjort de här programmet. Eller hur?"

"Är det för att du känner dig utanför som du säger så och reagerar så starkt?"

"Utanför vadå? Asså, jag menar de spelar ingen roll om jag känner maj svensk eller utländsk. Ni har ju redan bestämt er att jag inte e svensk. Du ser ju att jag inte e de. Så de e väl skitsamma va jag känner maj som. Förstår du?"

Vi och dom-tänkande. Det var ett tydligt bevis på att tjejen inte kände sig som en del av samhället.

"Känner du att samhället inte bryr sig?" (...)

"Jag bryr mig inte heller. Eller, asså jag bryr mig, men inte på ert sätt. Ni tjarar så mycket om identitet. De e skitlöjlit. Man får liksom ingen chans att tänka själv." (Bakhtiari, 2005, s. 237–238)

Detta sätt att sortera och beteckna verkligheten är ett av mediernas mest verksamma bidrag till ett segregerat samhälle. Sådana oreflekterade och upprepade beskrivningar stämplar individen som fråntas möjligheten att definiera sin identitet själv. Mediespråkets införlivande resulterar i att det som benämns får existens.

Men medierna ställer inte bara förorten i ofördelaktigt ljus. Den festligt multikulturella, idealiserade och romantiserade skildringen är idag gångbar på den kulturella marknaden: "På invandrarmarknaden var det (...) full sysselsättning och journalister, experter, politiker, tyckare, hatare, försvarare, analytiker, handläggare, föreläsare, FÖRFATTARE, sekreterare och assistenter på olika myndigheter hade alla fullt upp med att livnära sig" (Bakhtiari, 2005, s. 159). En av huvudpersonerna i Sattarvandis *Still* utropar: "*de vill ha förortshumor, de vill ha Gringo, de vill ha skitsnack och piss*"

(Sattarvandi, 2008, s. 99). Pretentiösa kulturskapare förtjusar över förortens vildhet och vitalitet och vurmar för "invandrarkulturens" kreativitet och fräckhet. Härmandes en utpräglad gangsterstil och överstiliserad i sina designglasögon och palestinasjal definierar videoregissören från Södermalm charmen med förorten som blandningen av mångkulturell mysighet, etnisk brokighet och dofter av exotiska kryddor: "*Det är förbannat synd att man inte är från förorten, det är här det händer – sånt jävla skönt liv, alla bara går runt och känner varandra och allt är så jävla grymt – förorten är grejen, förorten är maxad, kulturena möts, exotisk mat och – och – alla exotiska kulturer som bara möts i en gryta*" (Sattarvandi, 2008, s. 32). Den absurda och lögnaktiga retoriken i kulturetablissemangets konstruktion av det "mångkulturella" tolkas som ett medelklasspåhitt, rätt fjärran verkligheten. Romanerna hånar och förlöjligar "invandarmarknadens" trägna medicentreprenörer, som tack vare det att de exploaterar och inskräper etniska skillnader och därmed cementerar motsatsförhållanden mellan människor, gör strålande karriär. Detta talar sitt tydliga språk i en av karaktärernas träffsäkra iakttagelse: "*det var bara så det var och alla vet om det – ingen vill vara här, men alla vill göra pengar på oss*" (Sattarvandi, 2008, s. 227).

Hos alla författare kan man avläsa den återkommande kritiken av hela svenska myndighetssystemet: arbetsförmedlingen, fackföreningar, sjukvården, försäkringskassan, skolväsendet, polisen. Av deras stora trögörlighet, krånglighet, stela byråkrati och organisatoriska ineffektivitet. Den så kallade välfärdsstatens sociala skyddsnät har sedan länge brakat samman. Myndigheternas ruskiga opersonlighet och anonymitet, deras slentrianmässiga, sifferbaserade bemötande passiviserar individen och utarmar mellanmännsliga relationer.

Alla författare skildrar förödmjukande erfarenheter från arbetsförmedlingen som verkar vara hopplösheten och meningslösheten i sig. Den sociala degraderingen av nyinflyttade i det förtryckande byråkratiska arbetssystemet är smärtsamt påtaglig. Direkt efter ankomsten till Sverige ogiltigförklaras de utländska utbildningarna. Det finns inga jobb, inga praktikplatser, endast kurser och träningsprogram som bara gömmer arbetslösheten och inte leder någon vart: "*Vad gjorde vi – vi satt bara och lyssnade på någon snubbe som sa att vi inte var helt värdelösa – sen gick han genom arbetsmarknadens osynliga koder – som jag inte redan visste det*" (Sattarvandi, 2008, s. 67).

Ett allmänt förhärskande motiv är konfrontationen mellan den utsatta individen kontra den kyliga handläggaren, mellan den som kommer med ansökan och den som har makten att "slänga vassa nej i ansiktet" (Birro,

2003 s. 179). Den andra växer ut till en skräckgestalt med nästan surrealistiska proportioner. Bokfigurerna hatar och föraktar henne (i alla beskrivningar är det en kvinna). Socialsekreteraren, den värsta motståndaren och största fienden, målas upp, både utseende- och betedemässigt, som äcklig och motbjudande. I Birros *Landet utanför* heter hon "Kommando Margit" och "smackar med gommen" (s. 45) när hon pratar vilket låter som hon skulle sluka alger. Hennes hår har samma lyster och nyans som "ögonbrynen hos en svedd, eldhärjad apa" (s. 46). Skinnet på hennes nariga små händer liknar en "överkörd ödslas" (s. 47). Killarna i Sattarvandi *Still* kallar henne för den "ruttna värdelösa paddan" (s. 66) den "jävla kärring" (s. 114), "giraffen" (s. 114), "tjockisen" (s. 129), "jävla skatan" (s. 159), "horan" (s. 159). Medan de pratar med handläggaren i telefon visualiserar de hennes "tjocka dallrande dubbelhaka" (s. 65) och hennes "patetiska lilla rum" (s. 66). Hon sitter bakom disken med ett påklistrat, till synes vänligt leende och utför sitt jobb automatiskt, utan att engagera sig känslomässigt, som om hennes arbetsuppgift bara skulle vara att trycka på knappar och säga "nästa". Arbetsförmedlare försöker ofta utarbeta en beroenderelation och utnyttjar, med en nästan sadistisk njutning, sin överlägsenhet genom att skapa en förnedrande hotbild. Mötet med arbetsförmedlingen, eller närmare bestämt kampen om att hålla uppe en mänsklig värdighet inför sig själv, återupplivar känslor av desperation, förtvivlan och panik vilka ligger och puttrar under ytan. När romanfigurerna benrangliga och skakiga lämnar dess kontor är deras redan nedtrampade självkänsla körd till botten: "*den där jävla skatan, Ingegärd, började hota mig med att de skulle dra in mina cash och – abou, sån jävla stress hon pumpade mig med och när jag gick därifrån var jag helt sänkt och bara ville försvinna*" (Sattarvandi, 2008, s. 159).

Skolan framställs i det skoningslösa ljuset (Bakhtiari; Kuklarz; Tichý). Det är här som många barn för första gången påklistras beteckningen "invandrare" och förväntas ha djupa rötter i sina ursprungliga kulturer. I skolmiljön måste de ständigt förhålla sig till bilder av identitet, etnicitet och nationalitet. I tidig skolålder har barnen sina etniska fördomar, som de gärna vädrar ut genom att utropa skällsord mot varandra, och är redan medvetna om de kontroversiella och tabubelagda historiska realiteterna. De skenbart välvilliga klassföreståndarna, historielärarna och rektorerna placerar oöverlagt elever med utländsk bakgrund rakt in i offerrollen och den pådyvlade invandraridentiteten. Lärarna har ofta en väldigt stel syn på etnicitet och kultur. Etniska kulturer uppfattar de som verkligt existerande och homogena fenomen som står i strid mot varandra. De

spikar fast etiketter och hittar inget lämpligt språk, inga kommunikationsverktyg med vilka de kan samtala med tonåringarna som i sin tur hånar och svär åt sina lärare. Vulgära förolämpningar och förnedrande tillmälen hänger i luften. Bråket med läraren som Vlad från Tichýs *Sex liter luft* hamnar i är oundvikligt:

– Vafan har hänt?

– Aah, ingenting, några fula jävlar slog mig.

– Vem?

– Jag vet inte, har aldrig sett dom. Och sen var det en lärare som tog in mig i ett rum där och börja snacka skit, att jag inte skulle slåss och sånt, jag hade inte gjort nåt, dom hoppa fan på mig... sen börja han snacka om att det var synd om mig. Att han tyckte synd om mig och sånt. Så jag flippade ut och kastade en stol i huvet på han. Sen ringde dom hem, och du vet...

– Vafan kastar du stolar för din idiot?

– Han ska fan inte säga att det är synd om mig. Jag tycker fan synd om honom det är han som är dum i huvet, sån jävla fitta med pottfrissa, han ska akta sig. (Tichý, 2005, s. 109–110)

Hos de analyserade författarna kan man finna en kritisk granskning av skolämnet hemspråk (Bakhtiari; Kuklarz). De påtvingade lektionerna verkar vara en urtrist, svåruthärdlig och förnedrande plåga, något ytterst skamfyllt att delta i.

Från en kulle skymtar jag min gamla skola och ett av de små klassrummen där man hade hemspråk eller specialundervisning. Rummet för de intellektuellt mindre bemedlade. För hur kul var det med hemspråk om hela ens liv går ut på att vara så svensk som möjligt? Jag fick bautaångest när läraren påminde mig om att det var dags att gå på polska. Hon gjorde det oftast på svensklektionen, inför alla andra, bara så där som om hon inte fattade någonting, som om hon inte fattade att det var värsta förnedringen. Hon kunde lika gärna ha sagt: ”Zbigniew, du har bajsat på dig”. (...) Polskan var ett straff. (Kuklarz, 2005, s. 99–100)

Modersmålsundervisningen anordnas antingen under svensklektionerna eller sent på kvällen. Kurslitteraturen är svårtillgänglig och saknar relevans. Hemspråklärarna är antingen obehöriga, utbrända och uttråkade samt byts ut hela tiden eller engagerar sig alltför mycket i lektionerna och vill inpränta i eleverna sina religiösa och politiska livsåskådningar. I Bakhtiaris *Kalla det vad fan du vill* är det en grupp av pakistanska barn på mellanstadienivå som lär sig att läsa och skriva urdu i en källarlokal efter skollektionernas tid. Deras lärare försöker i alla möjliga sammanhang smuggla in islam samt pakistansk litteratur och historia i undervisningen så att barnen ”inte skulle gå förlorade” (Bakhtiari, 2005 s. 190). Problemet är dock barnens bristfälliga engagemang i de påtvingade lektionerna:

Det var bara ett problem: föräldrarna var mycket mer positivt inställda till den islamifierade hemspråksundervisningen än vad barnen var. Dom flesta tyckte att dom redan var muslimer. Varför skulle dom plågas åttio minuter extra varje vecka när dom redan erkänt? (Bakhtiari, 2005, s. 189)

Till och med SFI- och komvux med sin kränkande låga nivå utsätts för en hel del skarp kritik (Bakhtiari). Familjen Irandoust från *Kalla det vad fan du vill* hade genom föräldrarnas kursdeltagande insett "hur svårt, för att inte säga opraktiskt, Svenska för invandrare (SFI) var" (Bakhtiari, 2005, s. 33).

Bland de författare vars verk jag analyserat är det bara Marcus Birro som genomskådar den svenska sjukvården. Han utdelar ilska smållar mot den bristfälliga vården som i sin effektiviseringsiver tappat bort empatin, mot oförstående, inkompetenta läkare, mot den obarmhertiga Försäkringskassan som riskerar liv i sin hänsynslösa jakt på besparingar och som anser att ingen är för sjuk eller skröplig för att vara arbetsoförmögen. I de offentliga utrymmen, speciellt på sjukhuset uppfattas oron, sorgen och ångesten som något ytterst tabubelagt, skamligt och förbjudet att yttra under alla omständigheter. Gråtande och sörjande människor skälls ut och stötts bort från sjukhusets avdelningar. De får inte synas, de måste hyschas ner för att inte störa:

Jag satt i ett åskkvavt och för trångt väntrum på sjukhusets uppvakningsavdelning. En kvinna grät i korridoren. En man suckade tungt någonstans. En sköterska i grönt kom och sade till den gråtande kvinnan att gå ut och gråta. Vi skruvade på oss. I Sverige får man inte ens gråta i ett väntrum på sjukhuset. Var får man gråta då? (Birro, 2007, s. 63)

Ytterst försiktigt tar Birro upp den känsliga, överfeminiserade abortdebatten. Han har svårt att förstå att den grundläggande diskussionen om när livet uppstår ignoreras och nedtystas i det toleranta, rättighetsmedvetna Sverige och att det är bara kvinnor som har monopol på abortfrågan. Birro ifrågasätter inte själva lagen om fri abort, utan gränsdragningarna kring den: "Det handlar om hur man förklarar för en nyförlöst kvinna att hennes barn som fötts för tidigt men avlidit inte är ett barn utan ett foster och för kvinnan som ska göra en abort i vecka 22 att hennes foster i resten av världen betraktas som ett barn" (Birro, 2007, s. 45). Han blottar ett stort mörkertal i abortstatistiken och jämför den – från resten av världen avvikande – svenska generösa abortlagstiftningen med WHO:s klassificering:

Internationellt sett har Sverige låg andel dödfödda barn. Men mörkertalet är stort eftersom Sverige valt att tala om dödfödda barn först efter den 28:e graviditetsveckan. Sverige borde närma sig WHO:s uppfattning att ett barn är ett barn i vecka 22. (Birro, 2007, s. 43–44)

Romanerna visar att inte heller polisen som institution i rättsstaten tycks fungera (Bakhtiari; Kuklarz; Sattarvandi, Tichý). Den uppfyller inte sin huvuduppgift som är att upprätthålla allmän ordning och säkerhet, förebygga och undersöka brott. Handfallna står de och betraktar det ökade våldet i förorten på bekvämt avstånd. Ungdomar har inget förtroende för polisen. De hatar och föraktar poliser. En bitsk skildring av polisen finner man i Kuklarz roman *Hjälp jag heter Zbigniew* när Zbigniew:s syster akutringer till polisjouren efter att hon hade hittat en främmande man som låg och sov på hennes soffa med jackfickorna fullspäckade med antidepressiva. Polismannen avvisar dock hennes anmälan snabbt men hinner avslöja sina rasistiska böjelser:

Under tiden ringde syrran polisen som sa att de inte kunde avvara några bilar just nu eftersom de hade fullt upp. "Det har vi med!" sa syrran utan att få sympati. Sedan frågade konstapeln henne om hon var full vilket retade upp henne något så vansinnigt eftersom hon var nykter och eftersom hon upplevde att hon fått frågan enbart på grund av sitt utländskt klingande efternamn. Snutens smygrasism gjorde henne aggressiv. Hon la på. (Kuklarz, 2005, s. 140)

Killarna i Sattarvandis roman *Still* känner sig inte alls som en integrerad del av samhället och struntar helt nonchalant i sina medborgerliga rättigheter och skyldigheter gentemot Sverige. Sitt avstånd till politiken betonar de genom total likgiltighet och sparkande (bokstavligen) av välfärdssamhällets pinsamt uttjatade slogans, tomma flumord, meningslösa klichéer som "jämställdhet", "välbefinnande", "trygghet", "full anställning åt alla", "människan före marknad". Att det är ett valår och valaffischerna lovar en bättre framtid angår inte dem. Bakom de osmakliga politiska valbudskapen som inte har någon förankring i verkligheten gömmer sig fula, äckliga falskstrålande "trynen" (Sattarvandi, 2008). Politiker anklagas för att de bara vill medelklassen väl. Bakhtiari's *Kalla det vad fan du vill* visar hur politiker utnyttjar integrationsdebatten och invandrarfrågor i kampen om makt och inflytande. Invandrare experter uttalar sig oupphörligen om invandrarproblem och förordar särskilt stöd till invandrarspråk och invandrarkultur vilket paradoxalt förstör upp skillnaderna. De välmenande kulturpolitiska satsningarna på mångkultur upprätthåller illusionen om kulturer som klart avgränsade, autonoma och homogena enheter mellan vilka det finns djupa klyftor som måste överbryggas:

Problemet var inte ett växande utanförskap, eller katastrofal arbetsmarknadssituation, ett skrämmande bidragsberoende. Nej, det egentliga problemet var de obekväma röster som ständigt påtalade dessa missförhållanden, kritiserade integrationsmyndigheterna och därmed skapade etnoproblematik. (Bakhtiari 2005, s. 75)

TYSTNADEN SOM VERKTYG

Det som sker i offentlighetens många olika rum är en oerhört långsam och trög process. Vi bryter oss inte loss ifrån den stereotypifiering och kategorisering som vi rör oss med i det vardagliga, samhälleliga och politiska men vi kanske som så många andra gånger försöker hitta bättre klassificeringar och beteckningar. Författarna som jag analyserat försöker ta spjårn mot schabloner genom formexperiment. Det är en utmaning att skriva när man redan är medveten om det stereotypa landskapet, att förhålla sig till de motsättningar som vi alla intellektuellt kan problematisera men som någonstans lever sitt eget liv i oss och som förr eller senare proppar ut.

Jag vill avsluta denna artikel med att ännu en gång hänvisa till diskussionen om "invandrarlitteratur" och Aleksander Motturis ord. Enligt filosofen är skillnadstänkande en grundläggande komponent i vårt tänkande som tar sig uttryck i de fraser vi använder och de associationer vi får. Den enda utväg att frigöra sig är ett instinktivt upprop mot språket eftersom: "Detta är Språket i vilket vi befinner oss, där våra tankar är nedsjunkna, det Språk som vi i olika grad är uppslukade av. Det är det Språk som *tänker genom oss när vi talar*" (Motturi, 2007). Med hänvisning till Ludwig Wittgensteins tes att filosofi är ett arbete med en själv, uppmanar Motturi att vi riktar vår granskande blick inåt oss själva, mot vårt tänkande och vårt språk, vårt bemötande av andra.

Författaren föreslår att när det inomspråkliga motståndet visat sig verkningslöst i kölvattnet av rasbegreppet och själva språket är förpestat kan vi alltid komma på tystnaden. Detta är en protest som består i att vägra yttra sig i termer som man vill ta avstånd ifrån. Tystnaden är då inte enbart ett motstånd, en vägran att delta i ett spel med osunda regler, utan ett led i en nyartikulering, en början på ett nytänkande.

LITTERATUR

- Bakhtiari, M. (2005). *Kalla det vad fan du vill*. Stockholm: Ordfront.
- Birro, M. (1999). *Alla djävulska främlingar*. Göteborg: Tre böcker.
- Birro, M. (2003). *Landet utanför*. Göteborg: Tre böcker.
- Birro, M. (2007). *Svarta vykort*. Göteborg: Tre böcker.
- Bäckstedt, E. "Tre svenska män från förorten". *Svenska Dagbladet*, 23.11.2003.
- Johansson, E. "Andrzej Tichý har både budskap och begåvning". *Svenska Dagbladet*, 28.01.2005.
- Kuklarz, Z. (2005). *Hjälp jag heter Zbigniew*. Stockholm: Bonniers.
- Larsson, H. "Tichý Andrzej: Sex liter luft". *Kristianstadsbladet*, 28.02.2005.
- Motturi, A. (2007). *Etnotism. En essä om mångkultur, tystnad och begäret efter mening*. Göteborg: Glänta produktion.
- Nilsson, M. (2010). *Den föreställda mångkulturen. Klass och etnicitet i svensk samtidsprosa*. Hedemora: Gidlunds Förlag.
- Sattarvandi, H. L. (2008). *Still*. Stockholm: Bonniers.
- Tichý, A. (2005). *Sex liter luft*. Stockholm: Bonniers.
- Trotzig, A. (2005). Makten över prefixen. I: Matthis, M. (red.). *Orientalism på svenska*. Stockholm: Ordfront.
- Waltenberg, L. "Malmöförfattare prisas för sin debut". *Sydsvenskan*, 02.03.2006.
<http://www.bokhyllan.com/>

Allatum die 30 mensis Iunii 2010